

Trzynadlowski, Jan

Znaczenie Ossolineum dla nauki polskiej (1946-1966)

Kwartalnik Historii Nauki i Techniki 13/1, 53-58

1968

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej Bazhum, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych tworzonej przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie ze środków specjalnych MNiSW dzięki Wydziałowi Historycznemu Uniwersytetu Warszawskiego.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

ZNACZENIE OSSOLINEUM DLA NAUKI POLSKIEJ

(1946—1966) *

Okres drugiej wojny światowej przeżył Zakład Narodowy im. Ossolińskich w zmiennych warunkach. Od czerwca 1941 r. do lipca 1944 r. siedziba Ossolineum, Lwów, znajdowała się pod okupacją hitlerowską. Czasy te położyły się ciężkim brzemieniem i na Zakładzie, któremu przyszło zapłacić wysoką cenę za patriotyzm i wiekowe oddanie sprawom ojczystym, nauce i kulturze narodowej. Zamordowani zostali: kustosz Tadeusz Władysław Wisłocki (redaktor „Przewodnika Bibliograficznego” i „Ruchu Słowiańskiego”), pracownik działu rękopisów Tadeusz Lutman i historyk Helena Polaczkówna; dużą ilość cennych zbiorów wywieziono do Niemiec (część z nich wśród niemałych trudów zdołano po wojnie odzyskać).

W latach 1939—1941 i 1944—1945 Zakład Narodowy był lwowską filią biblioteki Ukraińskiej Akademii Nauk. Wzbogacił się wówczas o nowe zbiory i nowe działy, wydatnie powiększył liczbę pracowników, wśród których nie brakowało poważnych uczonych o głośnych nazwiskach uniwersyteckich.

W 1946 r., na podstawie specjalnego układu z władzami radzieckimi, zbiory Ossolineum zostały przekazane Polsce, a na ich nową siedzibę, po ożywionej dyskusji publicznej, wybrano stolicę Dolnego Śląska, Wrocław. W tymże roku wznowiono w Krakowie, w ekspozyturze Zakładu, działalność wydawniczą. W roku następnym również i wydawnictwo przeniesiono do Wrocławia. Rozpoczął się nowy, powojenny okres działalności Zakładu Narodowego.

Publiczna dyskusja nad nową, powojenną lokalizacją Ossolineum wypukliła historyczną konieczność przeznaczenia Wrocławia na stałą siedzibę instytucji. Wzięto wówczas pod uwagę przede wszystkim to, że Ossolineum we Wrocławiu stanie się ważnym i aktywnym czynnikiem w wysokim stopniu decydującym o przebiegu procesów integracyjnych. Poważna, od przeszło stulecia znana i dynamiczna biblioteka polska oraz wydawnictwo naukowe miały wzmacnić ów region pod względem naukowym i kulturalnym, ponadto zaś stać się silnym akcentem politycznym świadczącym o tym, że Ziemia Zachodnie na trwałe wracają do Polski. Dla pozbawionych książki polskiej obszarów zachodnich, dla Wrocławia, w którym miał się rozpocząć bujny rozwój szkolnictwa wyższego, Ossolineum było placówką o znaczeniu nieocenionym. Minione dwudziestolecie potwierdziło tę rolę Zakładu Narodowego na Ziemiach Zachodnich.

---

* Dzieje i rolę Zakładu Narodowego im. Ossolińskich w okresie poprzednim przedstawił artykuł w nrze 4/1967 „Kwartalnika Historii Nauki i Techniki”: Jan Trzynadlowski, *Ossolineum w dziejach nauki polskiej*.

Lata 1946—1953 to okres, w którym Ossolineum działało w swej dotychczasowej strukturze organizacyjnej jako całość o dwu formach działania: bibliotecznej i wydawniczej. W 1953 r. Zakład przyporządkowany został Polskiej Akademii Nauk jako dwie samodzielne, od siebie niezależne instytucje. Nowa organizacja życia naukowego w Polsce, nowe potrzeby natury społecznej, nowe warunki ustrojowe kazały tą właśnie formą zastąpić dotychczasową fundację.

Biorąc pod uwagę fakt, iż działalność Biblioteki oraz Wydawnictwa Ossolineum, w podstawowym sposobie postępowania, siłą rzeczy musiały być analogiczne do sposobów stosowanych w innych instytucjach polskich o podobnym charakterze i przeznaczeniu, w artykule postaramy się zwrócić uwagę na sprawy pod tym względem szczególne oraz na walory naukowe prac przedsięwziętych przez Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

Ossolineum od dawna zwano „domem Słowackiego” z tej racji, iż w jego zbiorach znalazło bezpieczne schronienie najwięcej rękopisów autora *Beniowskiego*. Właśnie dział rękopisów, podstawowej dokumentacji dla wszystkich badań naukowych, stał się od początku istnienia Zakładu przedmiotem szczególnej troski każdorazowego kierownictwa. Również i w okresie wrocławskim gromadzenie rękopisów leżało stale w polu widzenia dyrekcji Zakładu. Prowadzono wytrwale kwerendy i wywiady, przedsięwzięto licznę podróże rekonesansowe dla zdobycia nowych, cennych obiektów rękopiśmiennych: utworów literackich, zbiorów korespondencji i pamiętników.

Po latach usilnej pracy owoce podejmowanych wysiłków okazały się bardzo znaczne. W tym miejscu warto odnotować fakt zgromadzenia dużej ilości rękopisów H. Sienkiewicza (m.in. *Quo vadis?*). Tak więc, sumując obecny stan rzeczy, rękopiśmienne zbiory Ossolineum o charakterze autorskim należą do najbogatszych w Polsce. Również ich skala chronologiczna musi budzić żywe zainteresowanie badaczy: filologów i historyków literatury. W zasobach Ossolineum znajdują oni autografy poetów i pisarzy od Ł. Opalińskiego, A. Morsztyna i W. Potockiego po L. Staffa i twórców współczesnych.

Historyka muszą zainteresować dokumenty urzędowe (dyplomy), których Biblioteka posiada ponad 2 tysiące. Wiele z nich przybyło po 1946 r. W tym też okresie zdołano pozyskać dla Ossolineum cenne dla badaczy z różnych dziedzin wiedzy zbiory korespondencji W. Bełzy, W. Feldmana, K. Szymanowskiego, H. Sienkiewicza, J. Mehoffera, B. Rychter-Janowskiej i A. Wysockiego. Wśród pamiętników na szczególną uwagę zasługują relacje z okresu II wojny światowej, ponadto zaś wspomnienia F. Młynarskiego, W. Witosa i E. Zalewskiego.

Zabezpieczeniu zbiorów oraz gromadzeniu dokumentacji pochodzącej z innych ośrodków służy stworzona we Wrocławiu bogata filmoteka licząca obecnie ok. 4 tysięcy rolek.

Właśnie dzięki temu Ossolineum przyciąga rzesze badaczy nie tylko z terenu całej Polski, ale i zza granicy, a nazywane bywa „Mekką humanistów”. Rękopiśmienne zasoby Biblioteki Zakładu Narodowego mają nieocenione znaczenie dla rozwoju nauk społecznych w Polsce. Dowodnie świadczy o tym pokaźna ilość korzystających z tych materiałów i fakt nader częstego odnotowywania sygnatur ossolińskich w naukowych przypisach.

Z dużą pieczołowitością gromadzi się i kompletuje stare druki, źródło podstawowe do badań nad dziejami piśmiennictwa, historią nauki i dziejami książki. Na półkach bibliotecznych Ossolineum stało 395 inkunabułów oraz ponad 75 tysięcy woluminów druków z XVI—XVIII w. Nieobojętny dla nauki jest fakt, że na 2425 dzieł wydanych w Polsce w XVI w. Ossolineum posiada 1773 jednostki w 4124 egzemplarzach (wśród nich *Statuta J. Łaskiego z Bogurodzicą*, 1506 r.). Jeśli do tego doliczyć 12 tysięcy pozycji z XVII w. i ok. 30 tysięcy z XVIII w., obraz wagi naukowej tak bogatych zasobów będzie pełny.

Podobnie jak wszystkie współczesne biblioteki naukowe, i Ossolineum, co jest szczególnie ważne dla terenu dolnośląskiego, prowadzi dział dokumentacji. Należy podkreślić istnienie i stałe uzupełnianie zbiorów w dziale dokumentów życia społecznego. Dział to najnowszy, bo założony w 1964 r., jednakże już w ciągu dwulecia zdołał zgromadzić ponad 11 tysięcy pozycji obrazujących dzieje najnowsze, dzieje społeczne miasta Wrocławia, instytucji działających na jego terenie, wybitniejszych osób i wydarzeń kulturalnych. Ma to znaczenie tym większe, iż dokumentacja tego rodzaju, o ile nie zostanie planowo zabezpieczona, ulega naturalnemu niejako rozproszeniu i zagładzie.

Biblioteka Ossolineum, kontynuując swe dawne, najlepsze tradycje, stała się w okresie powojennym równocześnie jak gdyby rodzajem muzeum narodowego. Posiada działy specjalne takie, jak — grafiki z najbogatszym w Polsce zbiorem *ekslibrisów*, numizmatyki, zawierający eksponaty z pełnych dziejów monety i pieniądza na ziemiach polskich, oraz kartograficzny z najrzadszymi mapami i atlasami.

Duże znaczenie dla nauki miało powołanie w Bibliotece z inicjatywy ówczesnego kuratora, J. Borejszy, dwu zespołów edytorskich, literackiego i historycznego (1950 r.). Polonistycznym zespołem edytorskim kierował prof. T. Mikulski, historycznym zaś początkowo prof. W. Czapliński, później prof. S. Inglot. Pod tym kierownictwem kształcił się zespół młodych pracowników nauki w pracach edytorskich, przygotowując źródłowe wydania tekstów literackich i historycznych (pisma oraz korespondencję I. Krasickiego i A. Naruszewicza oraz lustracje i księgi poborowe XVII w.).

Edytorstwo, dyscyplina specjalna, nieodzowna dla postępu nauk typu historycznego, znalazło w murach Ossolineum warsztat pieczołowicie i umiejętnie prowadzony; z tego warsztatu wyszło kilka wzorcowych wydań typu pomnikowego, wśród których czołowe chyba miejsce zajęła na tzw. „tekach Bernackiego” oparta *Korespondencja I. Krasickiego* t. 1—2, 1958 (opracowali: Z. Goliński, M. Klimowicz i R. Wołoszyński, pod redakcją T. Mikulskiego).

Polonistyczny zespół edytorski dostarczył naukowo dobrze przygotowanych pracowników badawczych, z których część stała się podstawową kadrą utworzonej we Wrocławiu Pracowni Oświeceniowej Instytutu Badań Literackich PAN, część zaś przeszła do uniwersyteckiej pracy naukowo-dydaktycznej. I tę rolę Ossolineum we Wrocławiu należy odnotować jako nader ciekawy szczegół do dziejów nauki polskiej we Wrocławiu.

Dorobek naukowy Biblioteki Zakładu Narodowego to nie tylko odrębne edycje literackich i historycznych źródeł (prócz wymienionych — pamiętniki oraz liczne katalogi specjalne, inkunabułów, dyplomów, rękopisów i starych druków oraz zbiorów graficznych), lecz również periodyki:

„Rocznik Zakładu Narodowego im. Ossolińskich” (od 1928 r.) i biuletyn informacyjny „Ze Skarbcza Kultury” (od 1951 r.).

Fakt, że w ciągu paru zaledwie lat po przeniesieniu do Wrocławia Wydawnictwo Ossolineum wyrosło do rozmiarów i rangi największego w Polsce i jednego z największych w Europie wydawnictw humanistycznych typu naukowego, sam przez się określa jego pozycję i rolę w nauce polskiej. Początkowo plan wydawniczy Ossolineum, szczypty rozmiarami, obejmował parę dyscyplin z literaturoznawstwem i historią na miejscu naczelnym (monografie, przeważnie powstałe podczas okupacji, listy, pamiętniki, nieco lektur szkolnych). Szczególną troskliwością otoczono serię literacką *Biblioteka Narodowa*, na której wykształciło się kilka pokoleń studiującej młodzieży.

Przełomowym stał się rok 1953, w którym Ossolineum przeszło do Polskiej Akademii Nauk, a Wydawnictwo stało się oficjalną oficyną wydawniczą PAN. W niedługim stosunkowo czasie w planie Ossolineum znalazły się wszystkie dyscypliny z zakresu nauk społecznych, ponadto zaś publikacje własne z dziejów kultury polskiej, literatury polskiej i literatur obcych, dziejów Polski i powszechnych, wiedzy o przeszłości i współczesności Śląska, zagadnień niemcoznawczych, sztuki polskiej oraz współczesnego piśmiennictwa polskiego regionu Dolnego Śląska. O tym rozwoju, a tym samym i o wkładzie Wydawnictwa Zakładu Narodowego w kulturę i naukę polską, najlepiej świadczą pozornie suche dane cyfrowe: rok 1946 — 2 tytuły, 30 arkuszy; rok 1966 — ok. 300 tytułów i ponad 6 tysięcy arkuszy.

Inicjatywa wydawnicza, a więc forma współczesnego mecenasowania twórczości naukowej i literackiej, „obsługa edytorska”, czyli przygotowanie i stałe doskonalenie praktycznych metod najlepszego wydawania książek w ścisłej korelacji trzech elementów: tekstu, przeznaczenia dzieła i wystroju bibliologicznego, wreszcie uwaga skierowana pod adresem naukowych i kulturalnych zapotrzebowań społecznych — oto dziedziny, w których wyraża się znaczenie i rola Wydawnictwa Ossolineum w Polsce i świecie współczesnym. Właśnie — w świecie współczesnym, gdy się zważy, że książki Ossolineum docierają do ponad 80 krajów świata.

Z wydań szczególnie pomnikowych, by wskazać edycję o wyjątkowej oprawie edytorskiej i wydawniczej, warto wypisać z katalogu kilka, naturalnie przykładowo: podobizna *Pana Tadeusza*, *facsimilia Pieśni i Fraszek J. Kochanowskiego* oraz dwu pierwszych tomików poezji A. Mickiewicza, „Trybuna Ludów” (w najkompletniejszym zbiorze zachowanych numerów pisma), *Dzieła wszystkie J. Słowackiego*, *Miasta polskie w tysiącleciu...*

... To był tylko rzut oka na wkład Ossolineum w naukę polską po 1945 r., gdyż współczesność trwa nadal, a na podsumowanie nawet po latach dwudziestu — za wcześniej.

LITERATURA

1. S. Kulczyński, *Udział Wrocławia w odbudowie nauki polskiej*. Wrocław 1956.
2. *Nauka polska we Wrocławiu w latach 1945—1965 i jej znaczenie społeczne*. Pod red. J. Trzynadłowskiego. Wrocław 1965.

3. K. Heintsch, *Przewodnik po Bibliotece Zakładu Narodowego im. Ossolińskich Polskiej Akademii Nauk we Wrocławiu*. Wrocław 1967 (tamże literatura przedmiotu).

4. J. Trzynadłowski, *Zakład Narodowy im. Ossolińskich 1817—1967. Zarys dziejów*. Wrocław 1967 (tamże literatura przedmiotu).

ЗНАЧЕНИЕ „ОССОЛИНЕУМ” В РАЗВИТИИ ПОЛЬСКОЙ НАУКИ (1946—1966)

Статья посвящена деятельности Национального института имени Оссолинских („Оссолинеум”) за истекшее двадцатилетие. В 1946 г. институт был перенесен из Львова во Wrocław, где начался новый раздел в истории развития этого культурного центра. До 1953 г. Национальный институт им. Оссолинских был самостоятельным учреждением, выполнявшим функции двойного рода: библиотеки и издательства. Потом он перешел в ведение Польской Академии наук. В библиотеке „Оссолинеум” хранится богатейший фонд древних книг XVI, XVII и XVIII в., а также богатое собрание рукописей, особенно в области литературы и общественных наук. Продолжая и развивая свои лучшие традиции „Оссолинеум” является, кроме того, своего рода национальным музеем. Он имеет специализированные отделы, в том числе отдел графики (с крупнейшей в Польше коллекцией экслибрисов), отдел нумизматики и отдел картографии, в котором собраны уникальные географические карты и атласы. Библиотека „Оссолинеум” выпускает 2 периодических издания. Это „Rocznik Zakładu Narodowego im. Ossolińskich” („Ежегодник Национального института им. Оссолинских”) и информационный бюллетень „Ze Skarbca Kultury” („Из сокровищницы культуры”).

За годы своей деятельности во Wrocławе „Оссолинеум” выросло в крупнейшее в Польше и одно из самых больших в Европе издательств, занимающихся выпуском книг, посвященных гуманитарным наукам. С 1953 г. „Оссолинеум”, являясь официальным издательством Польской Академии наук, выпустило много публикаций по гуманитарным наукам, истории польской культуры, польской и иностранной литературы, по вопросам германоведения, польского искусства, истории Польши и всеобщей истории.

SIGNIFICANCE OF OSSOLINEUM TO POLAND'S SCIENCE (1946—1966)

The present paper is dedicated to the history of the National Foundation in Memory of the Ossoliński family called „Ossolineum”, after the Second World War. In 1946 it was transferred from Lwów to Wrocław, and here it started a new period of its activities. Up to 1953 the National Foundation was operated as an autonomous station with two principal activities: as library and as publishing house; after 1953 it was subordinated to the Polish Academy of Sciences.

The Ossolineum Library holds an enormous collection of antique printed matter, dated from the 16th, 17th and 18th centuries; it also accumulated a great number of manuscripts, mainly in the field of literature and social sciences. In continuation of its old high-standard tradition it also became, as it were, a sort of a national museum. The Library includes special sections like those dealing with graphic art (with the richest collection of exlibris kept in Poland) and numismatics, as well as a cartographical section containing some of the rarest old maps and atlases. The Library publishes, moreover, two periodicals: the Annals of the Ossolineum National Institute, and the informative bulletin „Ze Skarbca Kultury” („From Culture's Repository”).

Since it was moved to Wrocław the publishing branch of Ossolineum has grown into a prominent publishing house of humanistic writings on a scientific level, the largest in Poland and one of the largest in Europe. After 1953 when it became the official editing medium of the Polish Academy of Sciences, it published a considerable number of books on social sciences, the history of Poland's culture, Polish and foreign literature, problems of Germanism, Polish art, Polish history, and world history in general.